

Vroegsignalering spraak- taalproblematiek door de logopedist *Position Statement*

December 2016

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Het belang van het volgen van de spraak- taalontwikkeling	4
3. Vroegsignalering spraak- taalproblematiek	5
3.1. Vroegsignalering binnen de JGZ	5
Het kind	5
De professionals	6
De ouders	6
3.2. Vroegsignalering binnen de kinderopvang en voorschoolse educatie	6
Het kind	6
De professionals	6
De ouders	7
3.3. Vroegsignalering binnen het onderwijs	7
Het kind	7
De professionals	7
De ouders	8
3.4. Bijdrage logopedist aan beleidsvorming en -uitvoering	8
4. Conclusies	9
Totstandkoming	10
Bibliografie	11

1. Inleiding

Het doel van dit position statement is de werkzaamheden van de logopedist in het proces van vroegtijdige signalering van communicatieve problemen te beschrijven. Het geeft antwoord op de vraag op welke manier de logopedist betrokken kan zijn in het proces van signaleren. Het is geschreven voor beleidsmedewerkers van gemeenten en de overheid en voor professionals binnen de sectoren jeugd, onderwijs en welzijn. Het is tevens van belang voor alle organisaties en professionals die werken met kinderen.

Het volgen van de spraak- taalontwikkeling is onderdeel van het basispakket Jeugdgezondheidszorg. Gemeenten hebben de verantwoordelijkheid om de jeugdgezondheidszorg uit te voeren. Dit is vastgelegd in de Wet publieke gezondheid. Gemeenten dragen daarmee zorg voor het vroegtijdig signaleren, en waar mogelijk voorkomen van de gevolgen van achterstanden en stoornissen op het gebied van de spraak- taalontwikkeling. Voor het volgen en beoordelen van de spraaktaalontwikkeling van kinderen is een specifieke kennis vereist waar niet elke discipline over beschikt.

De logopedist is opgeleid in de normale en afwijkende spraak- taalontwikkeling in de context van de algehele ontwikkeling. Zij¹ heeft inzicht in de risicofactoren, signalen en gevolgen van stoornissen of achterstanden op dit gebied. Daardoor is zij dé specialist op dit gebied. Binnen de jeugdgezondheidszorg en het onderwijs, levert de kennis en ervaring van de logopedist een waardevolle bijdrage in het gehele proces van voorkomen en vroegtijdige onderkenning. De logopedist verricht diagnostiek van spraak- taalproblematiek. Daarnaast verzorgt zij advisering aan en deskundigheidsbevordering van alle professionals die werken met kinderen, en de ouders van de kinderen. Door deze inzet kan het tijdig signaleren van spraak- taalproblematiek, en het starten van adequate begeleiding binnen de jeugdgezondheidszorg, kinderopvang en het onderwijs worden gewaarborgd.

Voor dit document hebben wij verschillende professionals geïnterviewd over hun visie op de vroegsignalering van spraak- taalproblematiek. U vindt verspreid door dit document citaten uit deze interviews.

¹ Waar *zij* is geschreven kan men ook *hij* lezen

2. Het belang van het volgen van de spraak- taalontwikkeling

De spraak- en taalontwikkeling zijn nauw met elkaar verbonden. In de literatuur wordt de ontwikkeling van spraak en taal dan ook vaak samen genomen. Spraak- taalproblematiek die niet tijdig wordt gesignaleerd kan ook leiden tot problemen binnen andere ontwikkelingsgebieden. Een signaal dat er met de spraak- taalontwikkeling iets mis is, kan een symptoom zijn van een onderliggend probleem. Naar schatting heeft 5-7% van de 2-5 jarigen een spraak- taalprobleem (Gerrits, 2015).

Uit onderzoek blijkt dat behandelen van kinderen met problemen in de spraak- en taalontwikkeling grotendeels effectief is (Sluimers et al., 2016a) (Sluimers et al., 2016b). Het taalverwervingsproces voltrekt zich tussen de leeftijd van nul en vijf jaar. Een vijfjarige beheerst de taal als volwaardig communicatiemiddel. Het eindpunt van de taalontwikkeling ligt rond de leeftijd van negen of tien jaar (Schaerlaekens, 2008). Wat betreft de spraakontwikkeling kan worden gezegd dat een kind tegen de leeftijd van zes jaar in staat is de moedertaalklanken correct uit te spreken, en volledig verstaanbaar is voor iedereen (van Borsel, 2009). Omdat de spraak- en taalverwerving op jonge leeftijd plaatsvindt is het van belang om problemen vroegtijdig te signaleren, zodat deze taalgevoelige periode optimaal kan worden benut.

3. Vroegsignalering spraak- taalproblematiek

De logopedist is een HBO-opgeleide professional op het gebied van communicatie, waaronder de spraak- taalontwikkeling. De logopedist werkzaam in de vroegsignalering, is specialist op het gebied van het tijdig signaleren van risicofactoren en problemen en gevolgen hiervan. Zij draagt bij aan deskundigheidsbevordering op dit gebied van professionals en ouders. Vroegsignalering richt zich naast spraak- taalproblematiek op meer aspecten die de spraak- taalontwikkeling en communicatie kunnen beïnvloeden:

- de communicatieve voorwaarden (bijvoorbeeld oogcontact, interactie en wederkerigheid)
- het eten en drinken
- de mondgewoonten (bijvoorbeeld duimen en kwijlen)
- de stem (bijvoorbeeld heesheid)
- de vloeiendheid (bijvoorbeeld stotteren en broddelen)
- de auditieve vaardigheden (bijvoorbeeld het verwerken van klanken) en gehoor
- het voorkómen van laaggeletterdheid
- de meertalige ontwikkeling
- relevante kindfactoren en omgevingsfactoren

De signalerende werkzaamheden door de logopedist vinden plaats binnen de jeugdgezondheidszorg (JGZ), gemeenten, schoolbegeleidingsdiensten, welzijn en onderwijs. De logopedist voert de taken uit binnen het Centrum voor Jeugd en Gezin (op het consultatiebureau), op de basisscholen en bij samenwerkingspartners van het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) zoals peuterspeelzaal, kinderdagverblijf, voorschool en Integraal Kind Centrum. Ook draagt zij bij aan uitvoering van het beleid omtrent Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE) binnen gemeenten.

In dit hoofdstuk worden de werkzaamheden van de logopedist die werkzaam is in de vroegsignalering beknopt beschreven. Voor een volledig overzicht van de werkzaamheden verwijzen wij naar het document Signalering spraak- en taalproblemen op onze website.

De logopedist wordt ingeschakeld wanneer ouders of professionals twijfelen aan de spraaktaalontwikkeling. Vroegsignalering van spraak- taalproblematiek richt zich op zowel de ontwikkeling van de eerste taal, als de andere talen die het kind aanboden krijgt. De logopedist heeft kennis van de meertalige ontwikkeling en kan deze overdragen aan andere professionals. Afhankelijk van de context kunnen vragen die de logopedist beantwoordt zijn:

- JGZ (0-4 jarigen): voldoet het kind aan de normen die aan een normale taalontwikkeling worden gesteld in de moedertaal?
- VVE (2-4 jarigen): voldoet het kind aan de normen die aan een normale taalontwikkeling worden gesteld en profiteert het kind van het VVE-aanbod in de sociale context van de groep?
- Primair onderwijs (5-jarigen): zijn er problemen die eerder nog niet zijn gesignaleerd? Zijn de voorwaarden voor het leren, het lezen en schrijven, in voldoende mate aanwezig? Heeft het kind voldoende taalontwikkeling om te participeren in het onderwijs?

Afhankelijk van de leeftijd van het kind en de context kiest de logopedist het meest passende signaleringsinstrument en/of verricht zij richtinggevende diagnostiek.

3.1. Vroegsignalering binnen de JGZ

Het kind

Binnen het consultatiebureau wordt de logopedist ingezet bij het uitvoeren van de 'Handreiking uniforme signalering van taalachterstanden bij jonge kinderen' van het Nederlands Centrum Jeugdgezondheidszorg (Nederlands Centrum voor Jeugdgezondheid, 2013). Wanneer op basis van deze handreiking tijdens het tweejarigenconsult door de jeugdarts wordt getwijfeld of de taalontwikkeling goed verloopt, vindt begeleiding door de logopedist of een jeugdverpleegkundige plaats. De begeleiding door de logopedist bestaat uit het verrichten van richting gevende diagnostiek, het adviseren en begeleiden van ouders op het gebied van de taalontwikkeling en het adviseren over een vervolgtraject. Deze vorm van onderzoek en begeleiding is in te zetten bij alle kinderen waarbij wordt getwijfeld aan de spraak- taalontwikkeling of wanneer een stagnatie in de ontwikkeling wordt waargenomen, en beperkt zich dus niet tot het tweejarigenconsult. Gezien de specialistische kennis

van de logopedist, is de keuze voor het inzetten van haar specifieke expertise op het gebied van de spraak- taalontwikkeling, een logische bijdrage aan een hogere effectiviteit.

De professionals

Om tijdige signalering en verwijzing bij (risico) op spraak- taalproblematiek te waarborgen kan de logopedist voorlichting en scholing geven op het gebied van spraak- taalontwikkeling en logopedische stoornissen, aan de professionals die werkzaam zijn bij het consultatiebureau zoals jeugdartsen en jeugdverpleegkundigen. De logopedist is op de hoogte van de laatste evidence based ontwikkelingen rondom de spraak- taalontwikkeling. Het is wenselijk om de logopedist in te zetten in de lokale opleidingstrajecten. Casuïstiekbesprekingen met betrekking tot kinderen (en hun ouders) met mogelijke spraak- taalproblematiek, kunnen bijdragen aan het vergroten van de kennis van de professional.

De ouders

De logopedist houdt zich bezig met voorlichting aan ouders, door middel van een logopedisch spreekuur op het consultatiebureau en voorlichtingsbijeenkomsten binnen het CJG, peuterspeelzalen, voorscholen, kinderdagverblijven en Integrale Kindcentra. Door ouders te informeren over de spraaktaalontwikkeling, hen positief te bekrachtigen, en hen te laten zien hoe deze in de thuissituatie gestimuleerd kan worden, verbetert het taalaanbod in de leefomgeving van het kind. Dit heeft een positieve invloed op de spraak- taalontwikkeling van het kind. De logopedist kan antwoord geven op vragen die ouders stellen. Dit kan face to face, maar bijvoorbeeld ook door middel van email of chatsessies.

Monique Schweitz, coördinator bij Centrum Jong in Zaandam en manager Jeugdgezondheidszorg bij GGD Zaanstreek-Waterland.

“Vanwege de specifieke deskundigheid kan een logopedist goed inschatten wat er aan de hand is met de taalontwikkeling van het kind en ouders bij verwijzing begeleiden om de juiste behandeling te starten. Gezinnen krijgen eerder de juiste zorg. Effectiever en daarmee vaak ook goedkoper. Logopedisten hebben een duidelijke rol binnen ons centrum. Ze zijn goud waard.”

3.2. Vroegsignalering binnen de kinderopvang en voorschoolse educatie

Het kind

De logopedist voert observaties, screening en onderzoek uit binnen de kinderopvang en de Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE). Ook kan zij worden betrokken bij het voortraject, de toeleiding naar de VVE. Het observeren van een kind in de dagelijkse omgeving, zoals binnen de kinderopvang, geeft aanvullende informatie die tijdens een individueel consult binnen de JGZ niet altijd goed kan worden verkregen. Als er zorgen zijn over de spraak- taalontwikkeling van een kind geeft de logopedist advies. Zij informeert ouders en professionals op het gebied van de spraak- taalontwikkeling. De logopedist ziet het kind op de VVE-voorziening in een sociale context in contact met andere kinderen en de volwassen pedagogische medewerkers. Zo kan zij de interactie goed beoordelen.

Op deze manier wordt voorkomen dat mogelijke problemen te laat worden onderkend en kan tijdig de juiste interventie worden ingezet. Met regelmaat worden er helaas kinderen met ernstige spraak- en taalproblemen onterecht in een VVE-voorziening geplaatst. Deze kinderen hebben problemen in alle talen die het kind spreekt, waardoor het VVE-programma weinig tot geen effect heeft. Het is van essentieel belang dat een taalontwikkelingsstoornis (TOS) tijdig wordt ontdekt en wordt onderscheiden van een blootstellingsachterstand. De kenmerken van een taalachterstand overlappen gedeeltelijk met de kenmerken van een TOS. In beide situaties heeft de logopedist de expertise om ervoor te zorgen dat het juiste traject wordt ingezet. Door vroegsignalering binnen de kinderopvang en VVE wordt de onderwijsbehoefte van het kind duidelijk voordat het kind naar school gaat en kan daar tijdig op worden geanticipeerd. Het kind begint zo zonder, of met een zo klein mogelijke achterstand aan het basisonderwijs. In de gemeente Amsterdam zijn de verwijscijfers bij vijfjarigen, door het inzetten van logopedisten in de VVE gedaald van 18% naar 11% (Sluimers, 2013).

De professionals

Voor de kwaliteit van de kinderopvang en VVE zijn goed geschoolde pedagogisch medewerkers van cruciaal belang. De afgelopen jaren is al ingezet op versterken van het taalniveau van de pedagogisch

medewerkers en opbrengstgericht werken. In aanvulling daarop is deskundigheidsbevordering van de pedagogisch medewerkers op het gebied van taalontwikkeling, het meertalige verwervingsproces, taalproblematiek en taalstimulering noodzakelijk. Door scholing rondom de VVE-methodieken heeft de pedagogisch medewerker al veel kennis opgedaan. Naast het toepassen van de methoden doen zich veel 'gouden momenten' gedurende de dag voor, die de pedagogisch medewerkers kunnen herkennen en aangrijpen om de interactie met het kind te verrijken. Tijdens het binnenkomen, buitenspelen, spel, tijdens het eten en drinken, vertrek, etc. De technieken die de logopedist kunnen trainen zijn onder andere 'modelleren' en 'expanderen'. Deze technieken zijn wetenschappelijk onderzocht en lijken effectief te zijn. De logopedist zorgt voor deze deskundigheidsbevordering waardoor de kwaliteit van de VVE wordt verhoogd. Door middel van 'coaching on the job' worden pedagogisch medewerkers beter in aansluiten bij het taalniveau van kinderen, wat de ontwikkeling ten goede komt. Daarnaast hanteert de logopedist methodieken die gebaseerd zijn op de principes van de bewezen effectieve logopedische Hanen-oudercursus en gedoceerd kunnen worden aan (groepen) pedagogisch medewerkers.

De ouders

De logopedist geeft in het kader van het versterken van ouderbetrokkenheid workshops en voorlichtingsbijeenkomsten aan ouders. Bijvoorbeeld tijdens koffie-ochtenden. Ouders worden aangemoedigd elkaar te versterken bij het praten met hun kind. Taalverwerving ontstaat vanuit de interactie van het kind met volwassenen (Van den Dungen, 2007). Taal van de ouders legt het meeste gewicht in de schaal (Broekhof & Nijhof-Broek, 2014). Tevens stimuleert dit de ouderbetrokkenheid met de kinderopvang en kan de logopedist ouders tips en adviezen geven hoe het aanbod dat op de VVE heeft plaatsgevonden, thuis kan worden voortgezet. Door ouders te leren hoe het leren praten van hun kind verloopt, kunnen ze eventuele vroegtijdige signalen bij hun jongere kinderen eerder herkennen.

Marianne Dirven, logopediste in dienst van gemeente Hattem. Hier heeft zij onder meer de taak om laaggeletterdheid te voorkomen.

"Nederland wordt steeds digitaler. Loketten verdwijnen en van de inwoners wordt verwacht dat zij digitaal communiceren met overheden. Daarmee groeit de noodzaak dat de bevolking voldoende geletterd is en bovendien wordt het probleem van laaggeletterdheid steeds zichtbaarder. Bij taalachterstand door onvoldoende aanbod of stimulatie, of wanneer ik vermoed dat een ouder laaggeletterd is, adviseer ik die ouder naar een Taalpunt te gaan."

3.3 Vroegsignalering binnen het onderwijs

Het kind

Wanneer ouders of professionals twijfelen aan de spraak- taalontwikkeling voert de logopedist spraaktaaldiagnostiek uit. Ondanks dat de nadruk bij vroegsignalering ligt op jonge kinderen, is het ook noodzakelijk dat tijdens het basisonderwijs de spraak- taalontwikkeling nogmaals door deskundigen wordt beoordeeld. Niet alle problemen in de spraak- taalontwikkeling of andere logopedische gebieden zijn vast te stellen op jonge leeftijd. Dit geldt bijvoorbeeld voor vertelvaardigheden, leesvoorwaarden, stotteren en bepaalde articulatieproblemen. Deze problemen worden gesignaleerd tijdens een screening rond het vijfde jaar die plaatsvindt op de basisschool. Mochten er naar aanleiding van deze screening zorgen zijn over de ontwikkeling van het kind dan bespreekt de logopedist dit met ouders, leerkracht en intern begeleider om zodoende een vervolgtraject te kunnen bepalen.

De professionals

De logopedist draagt zorg voor de deskundigheidsbevordering van professionals zoals leerkrachten en intern begeleiders. Zij informeert hen omtrent communicatie, spraak- taalontwikkeling en logopedische stoornissen. Het passend onderwijs heeft geleid tot een groter aantal leerlingen met speciale leerbehoeften binnen het reguliere basisonderwijs, waaronder op het gebied van spraak, taal en communicatie. De logopedist coacht de leerkracht in de klas, zodat de leerkracht meer handvatten heeft om kinderen met spraak- taalproblemen adequater te begeleiden. Leerkrachten kunnen leren

signaleren met ondersteuning van de logopedist. Kinderen kunnen dan op verzoek van de leerkracht door de logopedist worden gezien. Het risico dat niet alle kinderen met spraaktaalproblematiek gesignaleerd worden blijft dan beperkt.

De grote instroom van nieuwkomers leidt tot een toenemend aantal leerlingen met problematiek in de spraak- taalverwerving . De logopedist kan de leerkrachten en andere betrokken professionals voorlichten over het verloop van een meertalige ontwikkeling en wat daarbij verwacht mag worden. Het tijdig signaleren van een niet goed verlopend tweede taal verwervingsproces kan latere stagnatie voorkomen. De logopedist kan de leerkracht begeleiden bij het aanleren van de westerse communicatieregels, zoals oogcontact maken en vragen stellen, en helpen bij het aanleren van specifiek Nederlandse klanken en klankcombinaties. Daarnaast heeft de logopedist veel kennis van alternatieve communicatiemiddelen (afbeeldingen, pictogrammen, gebaren), die de communicatie kunnen ondersteunen. Begeleiding van nieuwkomers in de klas vraagt specifieke kennis, waar de logopedist aan kan bijdragen.

Taalkundige Nadia Eversteijn is gespecialiseerd in meertaligheid en taalverwerving:

Meertaligheid bij kinderen hoeft in de basis helemaal geen probleem te zijn. Integendeel, volgens Eversteijn. Maar is er onvoldoende taalaanbod geweest in de moedertaal en zo een achterstand opgelopen? Dan is het zaak dat zowel thuis als op school een inhaalslag wordt gemaakt met het aanbieden van taal. Maar wanneer een kind een taalontwikkelingsstoornis blijkt te hebben, iets wat een logopedist als deskundige kan signaleren, is extra logopedische begeleiding nodig. “Minder bekend is dat logopedisten ook kunnen helpen bij het verwerven van een grotere woordenschat”, aldus Eversteijn.

De ouders

Ook binnen het onderwijs geeft de logopedist voorlichting en training aan ouders. Het belang van voorlichting en training aan ouders is in de voorgaande paragrafen beschreven.

Tanja van den Bergh, Beleidsmedewerker Samenleving bij de gemeente Hilversum.

Hilversum heeft bewust gekozen om twee logopedisten in dienst te hebben. Het doel van de gemeente is logopedie bereikbaar maken voor iedereen die met (jonge) kinderen te maken heeft. “Alleen op die manier kunnen we kinderen met een achterstand zo vroeg mogelijk in beeld krijgen en op tijd maatregelen treffen. Wij vinden dat alle kinderen daar recht op hebben.”

De aanpak in Hilversum heeft in het schooljaar 2015/2016 geresulteerd in bijna 520 adviezen van de logopedisten richting ouders en begeleiders. Er zijn 235 kinderen doorverwezen naar een behandelend logopedist. Voor deze kinderen zou (alleen) VVE niet voldoende geweest zijn om goed ondersteund te worden bij hun ontwikkeling.

3.4 Bijdrage logopedist aan beleidsvorming en –uitvoering

Het leveren van een actieve bijdrage aan beleidsontwikkeling en –uitvoering is één van de kerncompetenties van de logopedist (Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie, 2016). Het is gebruikelijk en gewenst dat logopedisten binnen de vroegsignalering regelmatig in gesprek gaan met beleidsmedewerkers en wethouders die vanuit hun portefeuille invulling geven aan taalbeleid. De logopedist toont verzamelde gegevens door jaarverslagen te leveren. Zij levert een bijdrage aan het jeugdbeleid dat wordt vastgelegd in de jeugdnota. Zo kan gezamenlijk inhoud worden gegeven aan het signaleren van spraak- taalproblematiek en het zorgdragen voor taalstimulering. Vanaf het tweede jaar is er relatief veel aandacht vanuit gemeenten voor signalering en taalaanbod via VVE. Echter is ook vóór het tweede levensjaar een optimale omgeving van grote invloed op de spraaktaalontwikkeling. Hier valt nog veel winst te behalen door ouders met multiple risicofactoren (waaronder armoede, werkloosheid, psychische problemen) te begeleiden bij de spraaktaalontwikkeling van hun kind. Hierbij moet ook worden gedacht aan bibliotheken, spelenlopen en vluchtelingenwerk en het trainen van vrijwilligers.

4. Conclusies

Het goed volgen van de spraak- taalontwikkeling en het tijdig signaleren van spraak- taalproblematiek is van groot belang. Gezien haar opleiding en werkgebied is het een logische keuze om de expertise van de logopedist in te zetten. De logopedist signaleert en zij verricht diagnostiek die noodzakelijk is om spraak- taalproblematiek en de mogelijke gevolgen daarvan tijdig te identificeren waardoor kan worden gezorgd voor een goed vervolgtraject. Door vroegsignalering wordt voorkomen dat de problematiek onnodig groter wordt en tot problemen leidt op latere leeftijd. Vroegsignalering draagt bij aan een betere start in het basisonderwijs.

Door de logopedist getrainde artsen en verpleegkundigen waarborgen tijdige verwijzing naar de logopedist. Pedagogisch medewerkers, leerkrachten en andere professionals of vrijwilligers die op het gebied van spraak- taalontwikkeling en de meertalige ontwikkeling goed worden opgeleid sluiten beter aan bij het taalniveau van het kind, wat de ontwikkeling ten goede komt. Ook signaleren goed geschoolde pedagogisch medewerkers en leerkrachten problemen vroeger, waardoor eerder consultatie van de logopedist plaats kan vinden en het juiste vervolgtraject kan worden ingezet. Ouders die begrijpen waarom taalstimulering belangrijk is, en dit goed kunnen toepassen zorgen ervoor dat hun kinderen zich beter kunnen ontwikkelen.

Het betrekken van de logopedist bij beleidsontwikkeling en –uitvoering op gemeentelijk niveau draagt er aan bij dat in het jeugdbeleid zorg wordt gedragen voor een goed taalbeleid.

Alle werkzaamheden van de logopedist binnen de vroegsignalering van spraak- taalproblematiek dragen bij aan het optimaliseren van de spraak- taalontwikkeling van kinderen zodat zij zich zo optimaal mogelijk kunnen ontplooiën op het gebied van onderwijs, carrière en sociaal maatschappelijk leven.

Totstandkoming

Dit position statement is tot stand gekomen door intensieve samenwerking tussen de NVLF en logopedisten die werkzaam zijn in Vroegsignalering.

A.A.M.M. van Kollenburg

J. Spaargaren

A. Roest

F.J. van der Laan

A.M.C. Spekking

A.K. Fennema

D. Bosscha

M.A.H. van Mil-Leijtens

J.C.M. van Klaassen

W.M. van Maanen

Bibliografie

Broekhof, K., & Nijhof-Broek, M. (2014). *Meer voorlezen, beter in taal. Effecten van voorlezen op taalontwikkeling*. Amsterdam: Stichting Lezen.

Gerrits, E. (2015). *Lectoraat Logopedie: Participatie door Communicatie*. Opgehaald van Factsheet taalontwikkelingsstoornissen: 10 kerncijfers en feiten:
<http://www.onderzoek.hu.nl/kenniscentra/innovatie-van-zorgverlening/logopedie>

Nederlands Centrum voor Jeugdgezondheid. (2013, [https://www.ncj.nl/landelijke-coördinatie/overzichtlandelijke-documenten/richtlijn/?item=99 19-7](https://www.ncj.nl/landelijke-coördinatie/overzichtlandelijke-documenten/richtlijn/?item=99%2019-7)). *Handreiking Uniforme signalering van taalachterstanden bij jonge kinderen*. Opgehaald van Nederlands Centrum Jeugdgezondheid:
https://assets.ncj.nl/docs/handreiking_taalsignalering_web.pdf

Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie. (2016, 07 27). *Beroepscode en beroepsprofiel*. Opgehaald van Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie:
http://www.logopedie.nl/bestanden/nvlf/kwaliteit/beroepscode_en_beroepsprofiel/beroepsprofiel_2013_201014.pdf

Schaerlaekens, A. (2008). *De taalontwikkeling van het kind*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Sluijmers, J. (2013). *Een optimaal signaleringsproces. Antwoord op een beleidsvraag 'Wat werkt'*. Amsterdam: GGD.

Sluijmers, J., Zoutenbier, I., Versteegde, L., Singer, I., & Gerrits, E. (2016). *Evidence Summary: behandeling van kinderen met een specifieke Taalontwikkelingsstoornis (S-TOS)*. Document voor NVLF van Lectoraat Logopedie Hogeschool Utrecht.

Sluijmers, J., Zoutenbier, I., Versteegde, L., Singer, I., & Gerrits, E. (2016 b). *Evidence summary: behandeling van kinderen met een spraakproductiestoornis*. Document voor NVLF van Lectoraat Logopedie Hogeschool Utrecht.

van Borsel, J. (2009). *Basisbegrippen logopedie. Deel 2: Communicatiestoornissen, Articulatiestoornissen*. Leuven: Uitgeverij Acco.

van den Dungen, L. (2007). *Taaltherapie voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho b.v.